

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Іван Розпутенко

Державні фінанси

Навчально-методичний посібник
(для самостійного вивчення слухачами
дисципліни “Державне управління
в економічній сфері”)

Київ
2008

УДК 336.1/5(075.8)

Р64

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 142/1-9 від 31 січня 2008 р.)*

Рецензенти :

Ю. В. Ковбасюк, доктор наук з державного управління, професор, заступник голови Київської обласної державної адміністрації;

В. В. Юрчишин, доктор наук з державного управління, професор, директор економічних програм Центру ім. О. Разумкова.

Розпутенко І. В.

Р64 Державні фінанси : навч.-метод. посіб. (для самост. вивч. слухачами дисципліни “Державне управління в економічній сфері”). - К. : НАДУ, 2008. - 64 с.

У навчально-методичному посібнику стисло представлені складові державних фінансів. Починаючи від загальної характеристики державних фінансів, у виданні викладаються питання державних надходжень, державних видатків, формування бюджету і функціонування бюджетної системи.

Для слухачів Національної академії державного управління при Президентові України.

УДК 336.1/5(075.8)

- © Розпутенко І. В., 2008
- © Національна академія державного управління при Президентові України, 2008

Розділ 1. Загальна характеристика фінансів

1.1. Суть фінансів

Фінанси - це система економічних відносин, які склалися в суспільстві між економічними суб'єктами з приводу створення, формування та використання фондів грошових коштів на основі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Фінанси - система грошових відносин.

Фінанси - механізм економічних відносин.

Фінанси - сукупність соціальних відносин.

1.2. Роль фінансів

Фінанси забезпечують безперервність відтворення виробництва, фінансові потреби юридичних, фізичних осіб і держави.

Фінанси забезпечують розподіл ВВП, здійснюють перерозподіл доходів між галузями, регіонами, верствами населення, юридичними й фізичними особами.

Фінанси регулюють різні напрями соціально-економічного розвитку;

Фінанси відіграють провідну роль у системі економічних методів управління економікою.

Фінансові показники є індикаторами економічного й соціального рівня розвитку суспільства, суб'єктів господарювання, добробуту громадян.

Фінанси забезпечують контроль за формуванням і використанням фінансових ресурсів у державі.

1.3. Характерні ознаки фінансів

Обмінно-розподільчий характер.

Рух вартості від одного суб'єкта до іншого.

Грошова форма відносин.

Формування доходів і здійснення видатків.

Еквівалентний (за призначенням) характер обміну та розподілу і нееквівалентний характер перерозподілу.

1.4. Організаційна структура

За внутрішньою будовою фінансова система являє собою сукупність відносно відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають процеси розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Внутрішня будова:

- √ державні фінанси;
- √ міжнародні фінанси;
- √ фінанси юридичних осіб;
- √ фінанси домогосподарств.

Фінансова система за організаційною структурою - це сукупність фінансових органів та інститутів, що спрямовують, управляють та контролюють грошові потоки.

Організаційна будова:

- √ органи управління фінансами;
- √ фінансові інститути.

Державні фінанси - це система економічних відносин з приводу створення, розподілу та використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення державою виконання її функцій і задоволення потреб суспільства.

Державні фінанси - це система грошових ресурсів, які належать державі і призначені для виконання притаманних державі економічних, соціальних і політичних функцій.

Міжнародні фінанси - це сукупність обмінно-перерозподільчих відносин, що виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами, їх суб'єктами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів.

Сфери міжнародних фінансових відносин:

- валютні системи;
- світовий фінансовий ринок;
- вивіз капіталу та іноземні інвестиції;
- оподаткування в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- міжнародні розрахунки та баланси;
- міжнародні розрахунки.

Фінанси юридичних осіб (або фінанси суб'єктів господарювання) - це економічні відносини на рівні окремих суб'єктів господарювання (юридичних осіб), пов'язані з формуванням, розпо-

ділом та використанням коштів у процесі здійснення господарської діяльності.

Фінанси домогосподарств

Домогосподарство - це одна особа або сукупність осіб, які мешкають в одному житловому приміщенні та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати з утримання житла, харчування тощо).

Фінансові ресурси домогосподарств - це фінансові активи, що є у розпорядженні громадян і використовуються з метою забезпечення їх життєдіяльності.

Фінансові ресурси домогосподарств (громадян) включають грошові доходи, вартість продукції з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії, а також інші надходження.

1.5. Функції фінансів

- √ Розподільча.
- √ Контрольна.
- √ Регулювальна.
- √ Стабілізаційна.
- √ Стимулююча.

1.6. Фінансові ресурси

1.6.1. Сутність

1. Сукупність ресурсів усіх секторів економіки (державного та приватного, колективних підприємств, громадських організацій).

2. Сукупність грошових фондів, що утворюються у процесі створення, розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту і національного доходу.

Фінансові ресурси - це грошові фонди, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу і використання валового внутрішнього продукту.

1.6.2. Джерела формування

- √ Чистий національний продукт.
- √ Національний дохід.
- √ Особистий дохід.
- √ Відрахування, що включаються в собівартість продукції.

1.6.3. Напрями використання

- √ Капіталовкладення окремих галузей.
- √ Збільшення обігових засобів підприємств.
- √ Фінансування наукових досліджень.
- √ Фінансування соціальних потреб.
- √ Фінансування оборони.
- √ Фінансування природоохоронних заходів.
- √ Матеріальне стимулювання.
- √ Створення фінансових резервів тощо.

1.6.4. Централізація, децентралізація

Централізовані фінансові ресурси зосереджені у державному бюджеті, державному пенсійному фонді, фонді державного майнового й особистого страхування тощо.

Децентралізовані фінансові ресурси перебувають у розпорядженні суб'єктів господарської діяльності різних форм власності і населення.

1.6.5. Фінансові ресурси держави

- √ Державний бюджет.
- √ Централізовані і децентралізовані фонди цільового призначення.
- √ Фінанси державних установ (Національний банк, державні фінансові установи, інститути, підприємства).

1.7. Фінансова система

1.7.1. Сутність та мета

Фінансова система - це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер фінансових відносин, яким притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, відповідний апарат управління та правове забезпечення.

- √ Регулювання економічних процесів розвитку економіки.
- √ Розв'язання соціальних проблем.
- √ Розв'язання проблем окремих регіонів, галузей економіки.
- √ Сприяння розвитку зовнішніх економічних відносин тощо.

1.7.2. Принципи побудови фінансової системи

- √ Розподілу фінансових ресурсів.
- √ Самостійності.
- √ Єдності.
- √ Функціонального призначення.
- √ Адміністративно-територіальний.
- √ Галузевий.

1.7.3. Фінансова інфраструктура являє собою цілісну сукупність підприємств та організацій, органів державного управління - учасників сфери обслуговування та надання фінансових послуг.

Фінансова інфраструктура надає послуги із:

- √ зниження ступеня економічного ризику;
- √ прискорення обіговості оборотних коштів;
- √ розвитку підприємств;
- √ сприяння маркетингу.

1.8. Фінансовий механізм

1.8.1. Суть

Фінансовий механізм - це сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління фінансовою діяльністю держави у процесі створення і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення.

1.8.2. Структура

√ **Фінансові показники** - це абсолютні величини, які характеризують формування чи використання фінансових ресурсів держави, результати господарської діяльності підприємницьких структур, рівень доходів населення, рух ВВП, опосередкований фінансовими відносинами.

√ **Фінансові методи:**

- Фінансове планування.
- Оперативне управління.
- Фінансове забезпечення.

- Фінансове регулювання.

- Фінансовий контроль.

√ **Фінансові важелі**

Фінансові вилучення:

- податки;
- збори;
- обов'язкові платежі;
- проценти за кредит;
- дотації, субсидії, субвенції.

Фінансові стимули:

- фонди стимулювання;
- бюджетне фінансування певних об'єктів економіки і "соціалки", або напрямів розвитку (дотації, субсидії);
- фінансові пільги (податкові пільги, прискорена амортизація тощо).

Фінансові санкції:

- штраф - це міра матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або діючих правил;
- пеня - застосовується при несвоєчасному виконанні грошових зобов'язань і нараховується за кожен день прострочення.

√ **Нормативно-правове забезпечення фінансової системи**

Фінансове право - це система фінансових правових норм і законів, що регламентують відносини щодо мобілізації, розподілу та використання коштів, зосереджених у суб'єктів господарювання з метою забезпечення виконання функцій держави, які визначаються нормативно-правовими актами України.

- Конституція України.
- Бюджетний кодекс.
- Митний кодекс.
- Закони щодо податків і зборів.
- Закон України "Про місцеве самоврядування".
- Закон України "Про Державний бюджет України" на відповідний рік та ін.

1.9. Фінансовий контроль

Фінансовий контроль є багаторівневим та всебічним.

1.9.1. Об'єктом фінансового контролю є розподільчі та перерозподільні процеси при формуванні й використанні фінансових ресурсів на всіх рівнях економічної системи країни.

1.9.2. Типи, види і форми контролю

До типів контролю належать:

- √ фінансовий;
- √ правовий;
- √ адміністративний;
- √ технічний;
- √ екологічний;
- √ інші.

Фінансовий контроль як спеціалізований вид управлінської діяльності й особлива галузь економічних знань передбачає застосування різноманітних методичних прийомів (способів), які базуються на досягненнях суміжних наук (аналізу господарської діяльності, бухгалтерського обліку, статистики та ін.).

Розрізняють такі види фінансового контролю:

- √ державний;
- √ аудиторський;
- √ внутрішньогосподарський;
- √ технічний.

Ці види фінансового контролю виконуються у формах, що визначаються за певними ознаками. За часом здійснення виокремлюють:

- √ попередній;
- √ поточний;
- √ подальший контроль.

Попередній контроль - це форма фінансово-господарського контролю, яка здійснюється до початку господарських операцій. Чітка організація обліку і попереднього контролю сприяє запобіганню зловживанням у використанні коштів, товарно-матеріальних цінностей.

Поточний (оперативний) контроль - супроводжує здійснення господарських операцій, сприяє своєчасному виявленню відхилень у фінансово-господарській діяльності підконтрольного об'єкта.

Подальший (наступний) контроль (контроль за фактом) - здійснюється після господарських операцій.

За джерелами даних, що перевіряються, контроль може бути:

- √ документальним;
- √ фактичним.

Документальний контроль означає, що перевіряється достовірність, законність та господарська необхідність господарських операцій на підставі документів, у яких вони відображені.

Фактичний контроль полягає у перевірці фактичної наявності коштів, основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, розрахунків, їх відповідності даним бухгалтерського обліку.

За методами виконання:

- √ ревізію (комплексну або некомплексну);
- √ перевірку;
- √ аналіз;
- √ обстеження.

1.10. Фінансова політика

1.10.1. Сутність та мета

Фінансова політика - це сукупність заходів держави з мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу й використання з метою досягнення певних соціально-економічних цілей, підпорядкованих реалізації інтересів суспільства.

Фінансова політика має забезпечувати функціонування фінансової системи держави і на цій основі - ефективніше виконання державою різноманітних функцій.

1.10.2. Етапи реалізації політики:

- √ визначення цілей, постановка завдань;
- √ вибір типу фінансової політики;
- √ вибір напрямів реалізації (монетарна чи фіскальна) та розмежування завдань між ними;
- √ вибір інструментів реалізації;
- √ координація дії окремих інструментів;
- √ здійснення конкретних заходів;
- √ контроль за ходом реалізації.

1.10.3. Напрями фінансової політики:

- √ економічний розвиток;
- √ економічне зростання;
- √ соціальний розвиток;
- √ податкова політика;
- √ бюджетна політика;
- √ політика державних видатків;
- √ грошова політика;

- √ кредитна політика;
- √ політика стабілізації;
- √ політика обмеження ділової активності;
- √ політика мінімальних обмежень;
- √ політика фондового та страхового ринків;
- √ боргова політика;
- √ інші.

1.10.4. Завдання фінансової політики:

- √ забезпечення умов для формування максимально можливих фінансових ресурсів;
- √ встановлення раціонального розподілу і використання фінансових ресурсів;
- √ організація регулювання та стимулювання економічних і соціальних процесів фінансовими методами;
- √ вироблення фінансового механізму та його розвиток відповідно до цілей і завдань стратегії;
- √ створення ефективної і максимально дійової системи управління фінансами.

Ключові поняття:

фінанси	
державні фінанси	міжнародні фінанси
фінанси юридичних осіб	фінанси домогосподарств
фінансова система	фінансовий механізм
фінансовий контроль	фінансова політика

Запитання для самоконтролю

1. Як ви розумієте суть фінансів?
2. У чому полягає роль фінансів?
3. Наведіть характерні ознаки фінансів.
4. Що таке організаційна структура фінансів?
5. Охарактеризуйте функції фінансів.
6. Наведіть приклади фінансових ресурсів. Який зв'язок фінансових ресурсів і фінансів?
7. По яких напрямках здійснюється використання фінансових ресурсів?
8. Визначте централізовані і децентралізовані ресурси.
9. Назвіть принципи формування фінансової системи, у чому полягає її суть?

10. Назвіть складові фінансового механізму та охарактеризуйте фінансові показники, фінансові методи, фінансові важелі.

11. На які правові документи спирається фінансовий механізм у своєму функціонуванні?

12. Що таке фінансовий контроль?

13. Охарактеризуйте фінансову політику: її суть, етапи реалізації, напрями та завдання.

Список рекомендованих джерел

Основні джерела

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси. - К: Атіка, 2002. - С. 368.

2. *Льченко-Сюйва Л.В.* Податкова політика України в контексті європейської інтеграції. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 44 с.

3. *Ковбасюк Ю.В.* Державні фінанси і бюджетний процес (опорний конспект дистанційного курсу): Навч. посіб. - К.: Центр навч. л-ри", 2004. - 76 с.

4. *Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я., Коломієць Г.Б.* Бюджетна система. - К.: КНЕУ, 2002. - 336 с.

5. *Пасічник Ю.В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. - К.: Знання - Прес, 2002. - С. 368-392, 495.

6. *Розпутьенко І.В.* Публічні фінанси. - К.: НАДУ, 2008. - 48 с.

7. *Розпутьенко І.В.* Податкова політика і економічні реформи. - К.: Вид-во УАДУ. - 1996. - 119 с.

8. *Петровська І.О., Клиновий Д.В.* Фінанси. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.

9. *Юрій С.І., Бескид Й.М.* Бюджетна система. - К.: Таксон, 2002. - С. 253.

Додаткові джерела

1. Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2006. - 400 с.

2. Контроль в органах виконавчої влади в сучасних умовах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2007. - 272 с.

3. *Юрій С.І., Стоян В.І., Мац М.Й.* Казначейська система. - Т.: Карт-бланш, 2002. - 590 с.

Розділ 2. Державні надходження

2.1. Суть надходжень

Надходження бюджету - усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, передбачені законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти).

Надходження бюджету складаються із загального та спеціального фондів доходів.

До доходів загального фонду державного бюджету належать ті, що призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету.

Доходи спеціального фонду державного бюджету призначені лише для фінансування конкретних заходів (цілей).

2.2. Класифікація надходжень

<i>Критерії класифікації</i>	<i>Види надходжень</i>
За джерелами утворення	1) новостворена вартість; 2) відрахування; 3) реалізація національного багатства
За соціально-економічними ознаками	1) господарська діяльність; 2) природні ресурси; 3) банківська діяльність тощо
Залежно від повноти зарахування доходів до бюджету	1) закріплені - повністю зараховуються до бюджету; 2) регулюючі - зараховуються до бюджету у певному відсотковому відношенні
За частотою появи	1) звичайні - регулярно включаються в доходи; 2) надзвичайні - з'являються в доходах за виняткових, але обґрунтованих обставин
За методами залучення	1) податки; 2) збори; 3) обов'язкові платежі; 4) інші надходження
За способом зарахування	1) загальний фонд; 2) спеціальний фонд
За умовами формування	1) безповоротні; 2) поворотні
За рівнем централізації	1) централізовані; 2) децентралізовані
За бюджетною класифікацією	1) податкові надходження; 2) неподаткові надходження; 3) доходи від операцій з капіталом; 4) трансферти

2.3. Склад і структура надходжень

Загальнодержавні податки, збори та інші обов'язкові платежі

1. Внески до бюджетів:

1) - податки на доходи, податки на прибуток;

- податок на доходи фізичних осіб;

- податок на прибуток підприємств;
- 2) податки на власність:
 - податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
 - податок на нерухоме майно (нерухомість);
- 3) платежі за використання природних ресурсів:
 - плата за використання лісових ресурсів;
 - плата за спеціальне користування водними ресурсами;
 - плата за використання надр при видобуванні корисних копалин;
 - збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
 - плата за землю;
 - рентні платежі за нафту і природний газ, що видобуваються в Україні;
- 4) внутрішні податки, збори на товари, послуги та підприємницьку діяльність:
 - податок на додану вартість;
 - акцизний збір з вітчизняних товарів;
 - акцизний збір з імпортованих товарів;
 - ліцензії на підприємницьку та професійну діяльність;
 - податок на промисел;
 - плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- 5) податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції:
 - мито;
 - консульські збори;
- 6) інші податки:
 - державне мито;
 - плата за надання послуг в оформленні документів на право виїзду за кордон;
 - платежі від приватизації майна державних підприємств;
 - платежі від продажу державних запасів товарів;
 - інші неподаткові платежі.
- 2. Внески до державних цільових фондів:
 - 1) внески до фонду для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
 - 2) внески до Фонду соціального страхування України;
 - 3) внески до Пенсійного фонду;
 - 4) внески до Фонду сприяння зайнятості населення України;

- 5) внески до Державного інноваційного фонду України;
- 6) внески до Фонду розвитку паливно-енергетичного комплексу України;
- 7) збір до Фонду соціального захисту інвалідів;
- 8) збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- 9) збір до Фонду охорони праці;
- 10) збір до Фонду сприяння конверсії;
- 11) збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування.

Місцеві податки і збори

1. Готельний збір.
2. Збір за паркування автомобілів.
3. Ринковий збір.
4. Збір за видачу ордера на квартиру.
5. Курортний збір.
6. Збір за участь у перегонах на іподромі.
7. Збір за виграш у перегонах на іподромі.
8. Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі.
9. Податок з реклами.
10. Збір за право використання місцевої символіки.
11. Збір за право проведення кіно- і телезйомок.
12. Збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей.
13. Комунальний податок.
14. Збір за проїзд по території прикордонних областей.
15. Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг.
16. Збір з власників собак.

2.3.1. Фактори, що впливають на обсяг доходів

Внутрішні:

- √ рівень податкових ставок;
- √ рівень банківського відсотка;
- √ рівень податкової спроможності населення;
- √ об'єкти приватизації;
- √ доходи державного бюджету;
- √ рівень ВВП;
- √ курс національної валюти;
- √ рівень інфляції;
- √ внутрішній державний борг.

Зовнішні:

- √ зовнішній державний борг;
- √ рівень інтеграції у зовнішньоекономічний простір;
- √ рівень цін на енергоносії;
- √ рівень зовнішньої фінансової допомоги від іноземних держав, міжнародних фінансових організацій;
- √ сальдо торговельного балансу.

2.4. Податки

У системі формування доходів зведеного бюджету держави в ринковій економіці провідною і основною є податкова форма взаємовідносин держави та економічних суб'єктів (майже 80% від загального обсягу доходів зведеного бюджету України є податкові надходження).

Податки - це фінансові відносини між державою та платником податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

2.4.1. Функції податків

Розподільча - перерозподіл вартості створеного ВВП між державою і юридичними та фізичними особами.

Фіскальна - централізація частини ВВП у бюджеті на загальноносуспільні потреби.

Регулююча - вплив податків на різні сторони діяльності їхніх платників.

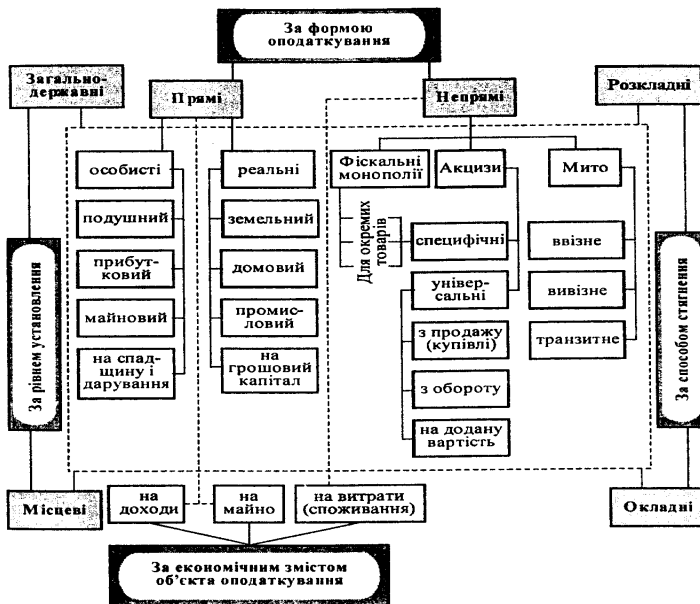
Стимулююча - заохочення, що спонукає до поліпшення діяльності суб'єкта або об'єкта.

2.4.2. Принципи побудови податкової системи

1	2
1	Стимулювання науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції
2	Стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності - введення пільг щодо оподаткування прибутку (доходу), спрямованого на розвиток виробництва
3	Обов'язковість - упровадження норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства
4	Рівнозначність і пропорційність - справляння податків з юридичних осіб здійснюється у певній частці від отриманого прибутку і забезпечення сплати рівних податків і зборів (обов'язкових платежів) на рівні прибутку і пропорційно більших податків і зборів (обов'язкових платежів) - на більші доходи

1	2
5	Рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації - забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)
6	Соціальна справедливість - забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи
7	Стабільність - забезпечення незмінності податків і зборів (обов'язкових платежів) та їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року
8	Економічна обґрунтованість - встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами
9	Рівномірність сплати - встановлення строків сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування витрат
10	Компетенція - встановлення і скасування податків і зборів (обов'язкових платежів), а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними, міськими радами
11	Єдиний підхід - забезпечення єдиного підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку і збору (обов'язкового платежу), об'єкта оподаткування, джерела сплати податку і збору (обов'язкового платежу), податкового періоду, ставок податку і збору (обов'язкового платежу), строків та порядку сплати податку, підстав для надання податкових пільг
12	Доступність - забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів (обов'язкових платежів)

2.4.3. Класифікація податків

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються за рахунок їхніх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування.

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів та послуг і сплачуються за рахунок цінової надбавки, а їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів.

Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств.

Податки на споживання сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків.

Податки на майно встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади, їх стягнення є обов'язковим на всій території країни незалежно від того, до якого бюджету (центрального чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління.

Розкладні податки спочатку встановлюються в загальній сумі відповідно до потреб держави в доходах, потім цю суму розкладають на окремі частини за територіальними одиницями, а на низовому рівні - між платниками.

Окладні податки передбачають установлення спочатку ставок, а відтак і розміру податку для кожного платника окремо. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

2.4.5. Елементи оподаткування

1. *Основні* - головні характеристики податку, без яких неможливо уявити відповідний податковий механізм:

- суб'єкт оподаткування або платник податку;
- об'єкт оподаткування;
- податкова ставка.

2. *Додаткові* - необхідні характеристики, що розкривають специфіку податкового механізму та його використання:

- податкові пільги;

- джерело сплати або податкова база;
- податкова квота;
- бюджет чи фонд, куди надходять податкові платежі;
- терміни і періодичність перерахування податку тощо.

2.4.5.1. Суб'єкт оподаткування

Суб'єкт, платник (останній термін, найуживаніший на практиці) податку - це та фізична чи юридична особа, яка безпосередньо його сплачує.

2.4.5.2. Об'єкт оподаткування

Об'єкт оподаткування вказує на те, що саме оподатковується тим чи іншим податком.

Об'єкти оподаткування:

- дохід (підприємств або населення);
- майно (нерухоме і рухоме) тощо.

2.4.5.3. Прямі і непрямі податки за ознакою об'єкта оподаткування

2.4.5.4. Податкова ставка

Податкова ставка - це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.

Тверді ставки встановлюються в грошовому вираженні на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні.

Фіксовані - установлені в конкретних сумах.

Відносні - визначені відносно певної величини (наприклад у відсотках до мінімальної заробітної плати).

Процентні ставки встановлюються тільки щодо об'єкта оподаткування, який має грошове вираження (адже сума податку має тільки грошове вираження, за винятком натуральних податків).

Пропорційні - це єдині ставки, що не залежать від розміру об'єкта оподаткування.

Прогресивні - це такі ставки, розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування.

Регресивні - на відміну від прогресивних, зменшуються в міру зростання об'єкта оподаткування.

2.5. Податкова система

Податкова система - це сукупність податків та обов'язкових платежів, установлених в країні з метою поповнення доходної частини бюджетів різних рівнів.

2.5.1. Принципи побудови оптимальної податкової системи:

- економічність;
- справедливість;
- гнучкість;
- адміністративна простота;
- політична відповідальність.

2.6. Види податків, зборів

2.6.1. Податок на прибуток підприємств

Платниками податку на прибуток є юридичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, а також бюджетні організації в частині комерційної діяльності.

Об'єктом оподаткування є балансовий прибуток (з відповідними корективами), який визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами.

Ставка податку на прибуток встановлена на рівні 25%.

Порядок обчислення і сплати. За перший і другий місяці кожного кварталу податок сплачується у вигляді авансових платежів виходячи з фактично отриманої суми прибутку (за оперативними даними). Після закінчення кварталу складається перерозрахунок виходячи з фактичного балансового прибутку, установленого на основі бухгалтерського і податкового обліку.

2.6.2. Податок на доходи фізичних осіб

Платники - фізичні особи

Об'єкт оподаткування - сукупний річний доход.

Ставка оподаткування - 13%.

2.6.3. Земельний податок

Платники - юридичні і фізичні особи.

Об'єкт оподаткування - площа земельної ділянки.

Ставка оподаткування визначається диференційовано за:

- землями сільськогосподарського призначення - залежно від напрямів використання землі (рілля, багаторічні насадження; сінокоси і пасовища) та родючості ґрунтів;
- землями несільськогосподарського призначення за групами населених пунктів залежно від чисельності населення та місцезнаходження земельної ділянки.

2.6.4. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів

Платники - юридичні та фізичні особи, у власності яких є відповідні транспортні засоби.

Об'єкт оподаткування - об'єм двигуна автотранспорту та довжина корпусу засобів водного транспорту.

Ставка оподаткування (у гривнях зі 100 куб. см об'єму двигуна чи 1 см довжини корпусу водного транспорту).

2.6.5. Податок на додану вартість

Платниками податку є всі юридичні й фізичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України.

Об'єкт оподаткування. У податку на додану вартість розрізняють номінальний і реальний об'єкти оподаткування. Номінальний, як визначено законодавством, - це виручка від реалізації товарів, робіт, послуг. Реальним об'єктом оподаткування є додана вартість - сума заробітної плати і прибутку, оскільки при сплаті податку вираховується та його сума, що сплачена платником своїм постачальникам.

В Україні встановлена єдина *ставка* ПДВ - 20%. Однак для окремих випадків передбачена так звана нульова ставка.

Порядок обчислення і сплати. ПДВ, що належить до сплати, обчислюється як різниця між податковим зобов'язанням (сумою ПДВ з реалізації товарів, робіт, послуг) і податковим кредитом (сумою ПДВ у придбаних матеріальних ресурсах, енергії, оплачених послугах тощо). ПДВ сплачується до бюджету місячними і кварталними платежами залежно від річного обсягу оподаткованих операцій.

Альтернативним ПДВ є податок із продажу. Податком із продажу (покупки) оподатковується сукупний обсяг продажів або купівель товарів. В Україні не застосовується.

2.6.6. Акцизний збір

Акцизний збір є видом специфічних акцизів, що встановлюються за індивідуальними ставками для кожного товару. Перелік підакцизних товарів і ставки акцизного збору встановлюються Верховною Радою.

Платниками акцизного збору є національні виробники підакцизних товарів та суб'єкти, що імпортують чи реалізують ці товари.

Об'єктом оподаткування є оборот з реалізації підакцизних товарів, а для імпортних - їх митна вартість.

Ставки акцизного збору встановлюються у відсотках і твердих розмірах.

Тверді ставки встановлені в євро на одиницю товару чи певну величину його виміру.

Обчислення і сплата акцизного збору проводиться двома методами. Для вино-горілчаних і тютюнових виробів установлено стягнення податку за допомогою спеціальних акцизних марок. Для решти товарів обчислення проводиться за встановленими ставками до обсягу реалізації за відповідний період (декаду, місяць).

2.6.7. Мито

Мито є непрямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон країни.

Платниками мита є декларанти товарів, які переміщуються через кордон.

Об'єктом оподаткування є митна вартість товарів, або їх кількісна оцінка, що залежить від виду встановлених ставок.

Ставки мита встановлюються:

- у відсотках до митної вартості;

- у грошовому вимірі в євро на одиницю товару чи певну одиницю його характеристики.

Процентні ставки мита встановлено на трьох рівнях: повні, пільгові, преференційні. Їх застосування залежить від того, який митний режим встановлено в Україні для тієї чи іншої країни походження товарів.

Порядок обчислення та сплати. Обчислення мита проводиться за встановленими ставками за товарними групами. Сплата проводиться декларантом і є підставою для випуску товарів з митниці.

2.7. Механізм справляння податків

Податковий механізм - це сукупність організаційно-правових норм і методів управління оподаткуванням.

Важливою складовою податкової системи є механізм справляння податків.

Діючий механізм оподаткування в Україні включає такі основні елементи:

- механізм обчислення податків;
- механізм сплати податків;
- податкові пільги;
- податкові санкції.

Податкова робота, що є основою організації справляння податків, являє собою діяльність платників і податкової служби щодо

внесення податків до бюджету і контролю за платежами. Вона включає такі елементи:

- правове регламентування встановлення і справляння податків;
- облік платників і надходжень податків;
- порядок та форми розрахунків із бюджетом.

Податкова робота ґрунтується на встановленні функцій і прав платників і податкової служби, пов'язаних зі своєчасністю і правильністю розрахунків із бюджетом. На платників покладаються функції обчислення і сплати податків, а на податкову службу - обліку платників і надходжень податків, здійснення нарахувань окремих видів податків (наприклад земельного) і проведення контролю за дотриманням податкового законодавства.

Основою податкової роботи є податкове законодавство. Воно може бути прямої дії, а може передбачати тільки основи оподаткування - тоді додатково розробляються відповідні інструкції, у яких конкретизується механізм оподаткування.

Ефективна система організації справляння податків загалом створює всі передумови для своєчасного і повного надходження доходів до бюджету і цільових фондів і забезпечує надійне функціонування державних фінансів.

2.8. Податкова політика

Податкова політика - це діяльність держави у сферах запровадження правової регламентації та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів держави.

Ключові поняття:

надходження	доходи бюджету
загальний фонд	спеціальний фонд
класифікація доходів	платник податку
елементи оподаткування	суб'єкт оподаткування
об'єкт оподаткування	ставка оподаткування
податок на додану вартість	акцизний збір
мито	державне мито
податок на майно	земельний податок
податковий механізм	податкова система
податкова політика	

Запитання для самоконтролю

1. Що включає система державних надходжень?
2. Як ви розумієте загальний і спеціальний фонди державного бюджету?
3. Охарактеризуйте економічний зміст та класифікацію надходжень до державного бюджету.
4. Охарактеризуйте поняття.
5. Як ви розумієте елементи оподаткування?
6. Охарактеризуйте об'єкт оподаткування.
7. У яких формах і за якими напрямками здійснюється оподаткування визначених об'єктів?
8. Визначте роль податків у забезпеченні економічного розвитку країни.
9. Як здійснюється адміністрування податків?
10. Як впливає на розвиток економіки надмірне податкове навантаження?
11. Охарактеризуйте прямі і непрямі податки: що спільне і які відмінності між ними.
12. Назвіть методи реалізації податкової політики.
13. Сформулюйте своє бачення удосконалення податкової системи України.

Список рекомендованих джерел

Основні джерела

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси. - К.: Атіка, 2002. - С. 368.
2. *Льченко-Сюйва Л.В.* Податкова політика України в контексті європейської інтеграції. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 44 с.
3. *Ковбасюк Ю.В.* Державні фінанси і бюджетний процес (опорний конспект дистанційного курсу): Навч. посіб. - К.: Центр навч. л-ри, 2004. - 76 с.
4. *Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я., Коломісць Г.Б.* Бюджетна система. - К.: КНЕУ, 2002. - 336 с.
5. *Пасічник Ю.В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. - К: Знання - Прес, 2002. - С. 495.
6. *Петровська І.О., Клиновий Д.В.* Фінанси. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.

7. *Розпутенко І. В.* Публічні фінанси. - К.: НАДУ, 2008. - 48 с.
8. *Розпутенко І.В.* Податкова політика і економічні реформи. - К.: Вид-во УАДУ, 1996. - 119 с.
9. *Розпутенко І.В.* Державні видатки в перехідних економіках. - К.: Вид-во УАДУ, 1996. - 119 с.
10. *Юрій С.І., Бескид Й.М.* Бюджетна система. - К.: Таксон, 2002. - С. 253.

Додаткові джерела

1. Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: Пер. з англ.; Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2006. - 400 с.
2. Контроль в органах виконавчої влади в сучасних умовах: Пер. з англ.; Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2007. - 272 с.
3. *Юрій С.І., Стоян В.І., Мац М.Й.* Казначейська система. - Т.: Карт-бланш, 2002. - 590 с.

Розділ 3. Державні видатки

3.1. Суть видатків

Державні видатки як економічна категорія - це грошові відносини з приводу розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування загальнодержавних потреб соціально-економічного розвитку.

Видатки бюджету - це кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Витрати бюджету - видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу.

3.2. Складові видатків бюджету

Видаткову частину державного бюджету поділено на дві складові:

- видатки загального фонду;
- видатки спеціального фонду.

Видатки загального фонду фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету і не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Видатки спеціального фонду фінансуються за рахунок цільових доходів, визначених під конкретну мету (наприклад, цільові фонди включені у бюджет на відповідний рік). Фінансування державних видатків - це планова, цільова, безповоротна і безоплатна передача грошових коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій (управління, оборона, безпека тощо), утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та зобов'язань держави.

3.3. Класифікація видатків

3.3.1. Видатки за функціями

1. *Державні видатки на послуги загального призначення:*

- державне управління;
- судова влада;
- міжнародна діяльність;

- фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу;
- національна оборона;
- правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки держави тощо.

2. *Видатки на суспільні і соціальні послуги*, що надаються суспільству і безпосередньо громадянам:

- освіта;
- охорона здоров'я;
- соціальний захист та соціальне забезпечення;
- житлово-комунальне господарство;
- культура та мистецтво;
- засоби масової інформації;
- фізична культура і спорт тощо.

3. *Видатки, спрямовані на державні послуги*, пов'язані з економічною діяльністю, а також видатки на регулювання і підвищення ефективності господарської діяльності. У цих розділах відображені завдання держави, пов'язані з економічним розвитком, створенням нових робочих місць, організацією роботи транспорту, охороною навколишнього середовища тощо.

4. *Видатки на обслуговування внутрішнього та зовнішнього державного боргу*, видатки з цільових фондів, які включені до державного бюджету відповідно до Закону України "Про Державний бюджет України" на відповідний рік, видатки з резервних фондів, видатки на проведення виборів та референдумів тощо.

3.3.2. Видатки за економічними ознаками

1. *Поточні видатки* - це видатки бюджету на фінансування підприємств, установ, організацій і органів, визначені на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення. Вони включають:

- видатки на товари та послуги;
- оплату праці працівників бюджетних установ;
- нарахування на заробітну плату;
- придбання предметів постачання і матеріалів;
- видатки на відрядження;
- оплату послуг бюджетних установ;
- оплату комунальних послуг та енергоносіїв;
- виплату відсотків;

- трансфертні платежі органам державного управління тощо.

2. *Капітальні видатки (видатки розвитку)* - це видатки бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави, а саме:

- капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;

- фінансування структурної перебудови народного господарства;

- субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

За бюджетною класифікацією до капітальних видатків відносять:

- придбання основного капіталу;

- придбання обладнання і предметів довгострокового користування;

- капітальне будівництво;

- капітальний ремонт;

- створення державних запасів і резервів;

- придбання землі і нематеріальних активів;

- капітальні трансферти;

- нерозподілені витрати.

В умовах економічної кризи поточні видатки є першочерговими.

3.3.3. Відомча класифікація

Відомча класифікація (розпорядника коштів) видатків бюджету визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів.

На її основі Державне казначейство України та місцеві органи ведуть реєстр усіх розпорядників бюджетних коштів.

3.3.4. Програмна класифікація

Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

3.4. Кошторис видатків

Кошторис видатків бюджетної установи є основним плановим документом, що визначає розмір, цільове направлення та поквартальний розподіл бюджетних коштів, які використовують-

ся на утримання установи відповідно до бюджетних призначень протягом бюджетного року.

Бюджетне призначення - це повноваження, яке надане головному розпоряднику коштів бюджету Законом України "Про Державний бюджет", що має кількісні і часові обмеження і дозволяє Міністерству фінансів, Державному казначейству надавати бюджетні асигнування для здійснення платежів на конкретні заходи за рахунок коштів відповідного бюджету.

Бюджетне асигнування - повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету.

Бюджетне зобов'язання - будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладання договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду бюджетною установою.

Кошторис бюджетної установи включає такі статті:

- заробітна плата;
- нарахування на заробітну плату;
- канцелярські та господарські витрати;
- відрядження та службові роз'їзди;
- витрати навчальні, на виробничу практику учнів;
- науково-дослідні роботи;
- придбання книг для бібліотек;
- стипендії;
- витрати на харчування;
- придбання медикаментів та перев'язувальних засобів;
- придбання обладнання та інвентарю;
- капітальний ремонт будівель і споруд;
- інші витрати.

3.5. Норми видатків

Норма видатків - це розмір витрат на розрахункову одиницю.

Матеріальні норми (натуральні норми) визначають витрати матеріальних ресурсів на розрахункову одиницю в натуральному виразі (наприклад: кількість палива для опалення 1 м² приміщення, електроенергії на 1 м² площі, набір продуктів харчування на одного хворого).

Фінансова норма - це грошове вираження матеріальної норми, визначене на основі державних цін (наприклад: вартість харчування одного хворого на день).

Бюджетна норма відображає ту частку видатків на соціально-культурні заходи, яка покривається за рахунок бюджетних коштів (наприклад: якщо бюджет - єдине джерело фінансування, то фінансова норма є одночасно і бюджетною).

За методом побудови фінансові норми поділяються на:

- **Індивідуальні норми** - застосовуються при складанні кошторису окремого закладу і відображають витрати за окремим видом видатків на розрахункову одиницю (наприклад денна норма харчування на 1 учня тощо). Ці норми застосовуються при складанні індивідуальних кошторисів доходів та видатків.

- **Комбіновані норми** - показують суму витрат усіх видатків у рамках однієї статті або кількох статей (наприклад норма всіх видатків за статтею "Оплата комунальних послуг та енергоносіїв" - на 1 клас у школі. Ця норма поєднує видатки на оплату тепlopостачання, водopостачання, оплату електроенергії та природного газу). Комбіновані норми застосовуються при зведеному плануванні.

- **Укрупнені норми** - об'єднують усі видатки, пов'язані з фінансуванням усієї бюджетної установи (наприклад клубу або музею), або суму всіх витрат на одну розрахункову одиницю (наприклад сума видатків на один клас у школі, одного вихованця у школі-інтернаті).

3.6. Видатки на розвиток економіки

У ринковій економіці спрямування коштів державного бюджету у народне господарство відіграє суттєву роль, оскільки:

- по-перше, функціонування державного сектору економіки вимагає розробки державних інвестиційних програм;

- по-друге, для стабілізації економіки та розвитку підприємництва потрібна дієва фінансова допомога держави у вигляді бюджетних субсидій, субвенцій тощо.

Необхідність видатків на розвиток економіки обумовлюється:

- структурною перебудовою економіки;
- державним регулюванням темпів і пропорцій економічного розвитку;

- значною часткою державної власності;

- фінансовою підтримкою великих господарських комплексів (паливно-енергетичного, аграрно-промислового, металургійного);

- державною підтримкою наукомістких та технологічно складних виробництв;

- конверсією оборонного комплексу;

- капітальними вкладеннями у соціальну сферу тощо.

Видатки на розвиток економіки спрямовуються на фінансування:

- галузей інфраструктури;

- пріоритетних (стратегічних) галузей;

- збиткових галузей;

- сільського господарства;

- галузей, які потребують великих фінансових вкладень і мають значний термін окупності;

- охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки;

- попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха;

- зовнішньоекономічної діяльності тощо.

За функціональною класифікацією видатків бюджетів до видатків на розвиток економіки належать:

• *видатки на житлово-комунальне господарство;*

• *видатки на промисловість та енергетику:*

а) видатки на промислово-енергетичний комплекс (видобуток вугілля, державне регулювання цін на різні види палива, виробництво та постачання електроенергії тощо);

б) видатки на конверсію та розвиток підприємств оборонного та машинобудівного комплексів;

с) видатки на відтворення мінерально-сировинної бази, геологорозвідувальні роботи, що фінансуються за рахунок відрахувань видобувних підприємств, роботи з вивчення газонасності, сукупний видобуток золота тощо;

д) видатки на інші галузі промисловості;

• *видатки на будівництво:*

а) на будівництво (капітальні вкладення, компенсація банкам різниці процентних ставок за цільовими кредитами індивідуальним сільським забудовникам, надання пільгових кредитів членам житлово-будівельних кооперативів, погашення відсотків за кредитування довгостроковими пільговими кредитами на будівництво житла для молодих сімей та інших незахищених категорій громадян тощо);

б) на архітектуру (реставрація пам'яток архітектури, типове проектування та ін.);

• *видатки на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство:*

- a) фінансування земельних ресурсів;
- b) на водне господарство;
- c) на сільськогосподарське виробництво;
- d) на проведення пільгової політики в галузі цін і доходів у сільськогосподарському господарстві;
- e) на фінансування бюджетних установ агропромислового комплексу тощо;

- *видатки на транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатику:*

- a) на залізничний транспорт (компенсація за пільговий проїзд, державне регулювання цін на послуги метрополітену, державну адміністрацію залізничного транспорту "Укрзалізниця" тощо);

- b) на автомобільний транспорт (державне регулювання цін на послуги місцевого автомобільного транспорту);

- c) на повітряний транспорт (державне авіапідприємство "Україна");

- d) на трубопровідний транспорт;

- e) на інші види транспорту;

- f) на дорожнє господарство;

- g) на зв'язок (утримання спецоб'єктів, компенсація збитків об'єднанню "Укрпошта" та ін.);

- h) на інформатику тощо;

- *видатки на інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю* (фінансування Державної космічної програми, утримання Національного центру управління та випробувань космічних засобів, фінансування Державної програми "Гідрографія", управління в галузі стандартизації, видатки на створення фондового ринку тощо);

- *видатки на фінансування заходів, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи* (державні капітальні вкладення, витрати на забезпечення робіт у зоні відчуження, будівництво житла для потерпілих тощо);

- *видатки на охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку* (на охорону та раціональне використання водних ресурсів, земель, створення захисних лісових та полезахисних лісових смуг, на утримання місцевих природоохоронних органів тощо);

- *видатки на попередження та ліквідацію надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха.*

Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених витратків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету.

Порядок використання коштів із резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

Рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету приймаються Кабінетом Міністрів України.

Резервний фонд бюджету не може перевищувати одного відсотка обсягу витратків загального фонду відповідного бюджету.

3.7. Міжбюджетні відносини

Міжбюджетні відносини - це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України.

Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення витратків, закріпленими законодавчими актами України за бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень.

3.7.1. Види витратків на здійснення повноважень

Витатки на здійснення повноважень, що виконуються за рахунок коштів державного бюджету та місцевих бюджетів, поділяються на:

1) витатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші, передбачені Бюджетним кодексом України, витатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню;

2) витатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності;

3) витатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.

3.7.2. Джерела здійснення видатків бюджетів

Видатки, визначені пунктом 1, здійснюються за рахунок коштів державного бюджету України.

Видатки, визначені пунктами 2 і 3, здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з державного бюджету України.

3.7.3. Передача державою права на здійснення видатків

Держава може передати Раді міністрів Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі бюджетних ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів з державного бюджету України.

3.7.4. Розмежування видів видатків між місцевими бюджетами

Розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача.

Відповідно до цих критеріїв види видатків поділяються на такі групи:

1) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів, - здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об'єднань;

2) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України, - здійснюються з бюджетів міст республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів;

3) видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян або фінансування програм, потреба

в яких існує в усіх регіонах України, - здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів.

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

3.7.5. Види міжбюджетних трансфертів

У державному бюджеті України можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

1) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;

2) субвенція на здійснення програм соціального захисту;

3) субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;

4) субвенція на виконання інвестиційних проектів.

Дотація вирівнювання - міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який його отримує.

Субвенції - міжбюджетні трансферти для використання з певною метою в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

3.7.6. Формульний розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів

Розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів між бюджетами міст Києва та Севастополя, міст республіканського значення Автономної Республіки Крим, міст обласного значення і районними бюджетами визначається на основі формули.

Формула розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів повинна враховувати такі параметри:

1) фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та коригуючі коефіцієнти до них;

2) кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг;

3) індекс відносної податкоспроможності відповідного міста чи району;

- 4) прогнозний показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування для бюджетів міст Києва та Севастополя, міст республіканського значення Автономної Республіки Крим та міст обласного значення і прогноз доходів для районних бюджетів;
- 5) коефіцієнт вирівнювання.

3.7.7. Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг тощо.

3.7.8. Коригуючі коефіцієнти фінансових нормативів бюджетної забезпеченості

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від:

- 1) чисельності населення та споживачів соціальних послуг;
- 2) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їх визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

3.7.9. Розподіл видатків між бюджетами різних рівнів

3.8. Баланс бюджету

Держбюджет як фінансовий план може характеризуватися трьома станами:

- збалансований бюджет;
- дефіцитний бюджет;
- профіцитний бюджет.

При збалансованому бюджеті видатки бюджету дорівнюють доходам.

При дефіцитному бюджеті видатки перевищують постійні доходи бюджету, тобто податки і податкові надходження.

При профіцитному бюджеті доходи перевищують нормативні видатки бюджету.

3.8.1. Джерела фінансування дефіциту

Дефіцит бюджету в Україні має свої особливості, зумовлені трансформацією економічної системи і економічною кризою.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на такі види:

- *відкритий бюджетний дефіцит* - це офіційно визнаний дефіцит у законі про бюджет на відповідний рік;
- *прихований бюджетний дефіцит* - виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває:

- *вимушений бюджетний дефіцит* - є наслідком скорочення обсягів ВВП і відповідно обмеженості фінансових ресурсів країни. Прикладом вимушеного бюджетного дефіциту є циклічний бюджетний дефіцит.

Циклічний дефіцит бюджету є **результатом циклічного спаду виробництва** (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) внаслідок кон'юнктурних коливань, що призводить до дії автоматичних фіскальних стабілізаторів (скорочуються податкові надходження через зменшення ставок оподаткування при прогресивній системі оподаткування та збільшуються соціальні трансферти через зниження життєвого рівня населення);

- *свідомий бюджетний дефіцит* - виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо державного бюджету.

Свідомий бюджетний дефіцит виникає за умов, коли для стимулювання сукупного попиту в період економічного спаду уряд цілеспрямовано знижує ставки оподаткування і збільшує державні витрати. Відповідно, у період підйому цілеспрямовано створюється бюджетний надлишок.

Причини дефіциту державного бюджету в Україні:

- надмірний розмір державного сектору;
- домінуюча політика державного патерналізму;
- неефективна структура народного господарства;
- непослідовність реформ фінансової системи;
- зниження рівня доходів в умовах кризового стану економіки;
- зменшення приросту національного доходу;
- надмірно збільшена видаткова частина бюджету за рахунок дотацій, які надає держава певним галузям (енергетика, вугільна промисловість та ін.);
- непослідовна фінансова політика;
- інфляція;
- зростання внутрішнього і зовнішнього боргу тощо.

Заходи щодо подолання бюджетного дефіциту:

- перехід від усеохоплюючого фінансування економіки до кредитування;
- ліквідація дотацій збитковим підприємствам;
- скорочення витрат на управління;
- реформування системи оподаткування із метою зниження податкового тиску на фізичних і юридичних осіб;
- підвищення ролі місцевих бюджетів тощо.

Джерелами фінансування дефіциту бюджету можуть виступати:

- позики держави (неінфляційний шлях покриття бюджетного дефіциту);
- грошово-кредитна емісія (інфляційний шлях покриття бюджетного дефіциту).

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень у межах і на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України.

Граничний обсяг внутрішнього та зовнішнього державного боргу встановлюється на кожний бюджетний період відповідно до закону про Державний бюджет України.

Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60% фактичного річного обсягу валового внутрішнього продукту України.

Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту державного бюджету України (Бюджетний кодекс).

3.8.2. Державний борг

Державний борг з'являється у результаті фінансування дефіциту державного бюджету, який, у свою чергу, відображає перевищення бюджетних видатків над податками, зборами та іншими обов'язковими платежами до бюджету, залучення фінансових ресурсів для реалізації проектів.

Державний борг класифікується за типами кредиторів і боргового зобов'язання й поділяється на внутрішній і зовнішній.

Внутрішній борг. У загальному обсязі державного боргу внутрішній борг становить майже третину. Найбільша частка в ньому припадає на заборгованість перед юридичними особами (за облігаціями внутрішньої державної позики) і банківськими установами, у тому числі перед НБУ за позиками, отриманими для фінансування дефіциту бюджету.

Зовнішній борг. Державний зовнішній борг України - це заборгованість за непогашеними зовнішніми позиками і невиплаченими за ними відсотками на певну дату.

До складових державного зовнішнього боргу належать:

- прямий борг, що формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником, за якими є держава, і випуск державних цінних паперів у вигляді зовнішніх державних позик. Кредитні відносини базуються на прямому державному управлінні;
- умовний борг, що формується при нормативно-адміністративному регулюванні запозичень за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під гарантії держави (гарантований державний борг).

Управління державним боргом - це сукупність дій, пов'язаних з підготовкою до випуску та розміщенням боргових зобов'язань уряду, регулюванням ринку державних цінних паперів, наданням державних гарантії, обслуговуванням та погашенням боргу тощо.

Методи управління:

- конверсія;

- консолідація;
- уніфікація;
- обмін облігацій;
- відстрочення погашення;
- реструктуризація;
- анулювання позики.

Ключові поняття:

кошторис видатків	поточні видатки
бюджетне призначення	бюджетне асигнування
бюджетне зобов'язання	індивідуальні норми
комбіновані норми	укрупнені норми
фінансові нормативи	державний борг
внутрішній державний борг	зовнішній державний борг
дефіцит державного бюджету	профіцит державного бюджету
міжбюджетні трансферти	дотації
субвенції	резервний фонд бюджету

Запитання для самоконтролю

1. Що включає система державних видатків?
2. Як здійснюються міжбюджетний розподіл та перерозподіл видатків бюджетів.
3. Охарактеризуйте економічний зміст та класифікацію видатків державного бюджету.
4. Що таке поточні та капітальні видатки?
5. Якими методами та в яких формах здійснюється фінансова підтримка державних підприємств?
6. Навіщо створюється Резервний фонд Кабінету Міністрів України та яка його функціональна спрямованість?
7. В яких формах і за якими напрямками здійснюється фінансування національної економіки?
8. Визначте роль бюджету у забезпеченні економічного розвитку країни.
9. Як здійснюється бюджетне інвестування в економіку?
10. Як впливають на розвиток економіки державні дотації?
11. Охарактеризуйте шляхи фінансового оздоровлення державного сектору національної економіки.
12. Назвіть методи державного регулювання економічного розвитку підприємств і організацій, яким надаються переваги в економіці України.

13. Що таке бюджетний дефіцит і профіцит?
14. Розкрийте економічну природу дефіциту бюджету.
15. Що являє собою боргова політика?
16. Чи вірите ви, що (дайте відповіді "так" чи "ні"):
 - Індексація - це спосіб збереження реальної вартості грошових ресурсів в умовах інфляції?
 - Дефіцит бюджету завжди є вимушеним?
 - Кредитні відносини не є фінансовими відносинами?

Завдання

1. Проведіть аналіз структури та динаміки видатків державного бюджету України за поточний і два попередніх роки.
2. Проаналізуйте фактори, що впливають на структуру видатків державного бюджету України, зробіть висновки.
3. Виокремте ті фактори, що, на Вашу думку, мали найважливіший вплив у поточному році.
4. Проведіть аналіз, здійсніть економічне обґрунтування та сформулюйте висновки щодо виконання державного бюджету України за минулий рік.
5. Здійсніть аналіз джерел фінансування дефіциту держбюджету з погляду внутрішнього, зовнішнього і сумарного фінансування в динаміці; оцініть використання плану щодо фінансування дефіциту бюджету як частку річного бюджету, з'ясуйте чинники, що вплинули на результуючі показники, та сформулюйте висновки.

Питання для обговорення

1. Які, на Вашу думку, причини викликають дефіцит державного бюджету в Україні в сучасних умовах?
2. Які, на Ваш погляд, можливості має уряд для зменшення внутрішнього державного боргу?
3. Дайте відповідь (правильно/неправильно) на такі висловлювання та обґрунтуйте її:
 - а) внутрішній державний борг призводить до перерозподілу доходів;
 - б) інфляція збільшує реальну вартість номінального внутрішнього державного боргу;
 - в) коли держава продає державні облігації нерезидентам для фінансування зростаючих витрат, то уряд перекладає тягар боргу на майбутні покоління;

г) більш точну характеристику державного боргу дає не його абсолютна величина, а відношення до обсягу ВВП.

4. Під час економічної кризи уряд збільшує свої інвестиційні витрати за рахунок:

- а) збільшення оподаткування юридичних та фізичних осіб;
- б) зростання внутрішнього державного боргу;
- в) зростання зовнішнього державного боргу.

Як впливають ці заходи на:

- а) виробничий потенціал країни;
- б) на рівень споживання населення.

Обґрунтуйте свою відповідь. Яким заходам віддає перевагу уряд країни?

5. В умовах економічної кризи, як правило, існує бюджетний дефіцит:

а) чи можна сказати, що існування бюджетного дефіциту завжди має негативний характер?

б) який вид бюджетного дефіциту безпосередньо залежить від дій уряду: структурний чи циклічний?

в) який спосіб фінансування бюджетного дефіциту буде більш інфляційним: створення нових грошей чи позики у населення?

Чому? Обґрунтуйте свою відповідь.

Список рекомендованих джерел

Основні джерела

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси. - К.: Атіка, 2002. - С. 368.

2. *Льченко-Сюйва Л.В.* Податкова політика України в контексті європейської інтеграції. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 44 с.

3. *Ковбасюк Ю.В.* Державні фінанси і бюджетний процес (опорний конспект дистанційного курсу): Навч. посіб. - К.: Центр навч. л-ри, 2004. - 76 с.

4. *Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я., Коломісць Г.Б.* Бюджетна система. - К.: КНЕУ, 2002. - 336 с.

5. *Пасічник Ю.В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. - К.: Знання - Прес, 2002. - С. 368-392, 495.

6. *Петровська І.О., Клиновий Д.В.* Фінанси. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.

7. *Розпутенко І.В.* Публічні фінанси. - К.: НАДУ, 2008. - 48 с.

8. *Розпутенко І.В.* Податкова політика і економічні реформи. - К.: Вид-во УАДУ, 1996. - 119 с.

9. *Юрій С.І., Бескид Й.М.* Бюджетна система. - К.: Таксон, 2002. - С. 253.

Додаткові джерела

1. Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2006. - 400 с.

2. Контроль в органах виконавчої влади в сучасних умовах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2007. - 272 с.

3. *Юрій С.І., Стоян В.І., Мац М.Й.* Казначейська система. - Т.: Карт-бланш, 2002. - 590 с.

Розділ 4. Бюджет і бюджетна система

4.1. Суть бюджету

Державний бюджет як економічна категорія виражає фінансові відносини, пов'язані з утворенням і використанням централізованого фонду грошових ресурсів держави. Ці відносини складаються, з одного боку, між державою і суб'єктами економічної діяльності, і населенням - з другого.

Бюджетні відносини охоплюють основні елементи вартості валового внутрішнього продукту і різні напрями (споживання, накопичення) й рівні його використання (державний, місцевий).

На стадії первинного розподілу національного доходу функція бюджетних відносин міститься в концентрації визначеної маси доданого продукту в централізованому фонді грошових ресурсів у вигляді частини податку на додану вартість.

У процесі вторинного перерозподілу національного доходу за допомогою бюджетних відносин частина прибутків суб'єктів економічної діяльності і населення вилучається і спрямовується в централізований фонд грошових ресурсів для наступного перерозподілу з метою виконання усіх функцій держави і задоволення суспільних потреб.

Форми прояву бюджетних перерозподільних відносин - різні види платежів, податків і внесків. Матеріально-речовинною формою прояву бюджетних відносин виступає централізований фонд грошових ресурсів держави.

Бюджетні відносини зі створення й використання централізованого фонду грошових ресурсів організуються і реалізуються у вигляді основного фінансового плану держави - державного бюджету.

4.2. Роль бюджету

Державний бюджет - головне джерело коштів, необхідних для діяльності держави.

У державному бюджеті концентруються основні державні доходи (приблизно 2/3 фінансових ресурсів держави).

За рахунок державного бюджету фінансуються основні державні витрати: капітальні вкладення, формування державних матеріальних резервів, оборона, управління тощо.

Державний бюджет виступає інструментом фінансового контролю за формуванням і використанням грошових фондів в економіці держави.

4.3. Ознаки бюджету

Історичність. Бюджет як категорія склався історично, мав свої специфічні риси зародження в різних країнах, вони проявляються і в сучасних умовах.

Плановість. Основою функціонування бюджету є його плановий характер.

Правовий характер. Бюджет має силу нормативного акта.

Строковість. Бюджет складається і функціонує протягом певного періоду.

4.4. Особливості бюджету

Бюджет є особливою економічною формою перерозподільних відносин, що пов'язані з відокремленням у розпорядження держави частини національного доходу та її використанням для задоволення потреб усього суспільства й окремих його державно-територіальних формувань.

За допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного доходу між галузями економіки й окремих державно-територіальних формувань.

Пропорції бюджетного перерозподілу вартості визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і завданнями, що стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку.

Галузь бюджетного розподілу посідає центральне місце у складі державних фінансів, що обумовлено провідною роллю бюджету порівняно з іншими ланками державних фінансів.

4.5. Функції бюджету

- розподільна;
- контрольна;

- стимулююча;
- інші.

4.6. Бюджетна класифікація

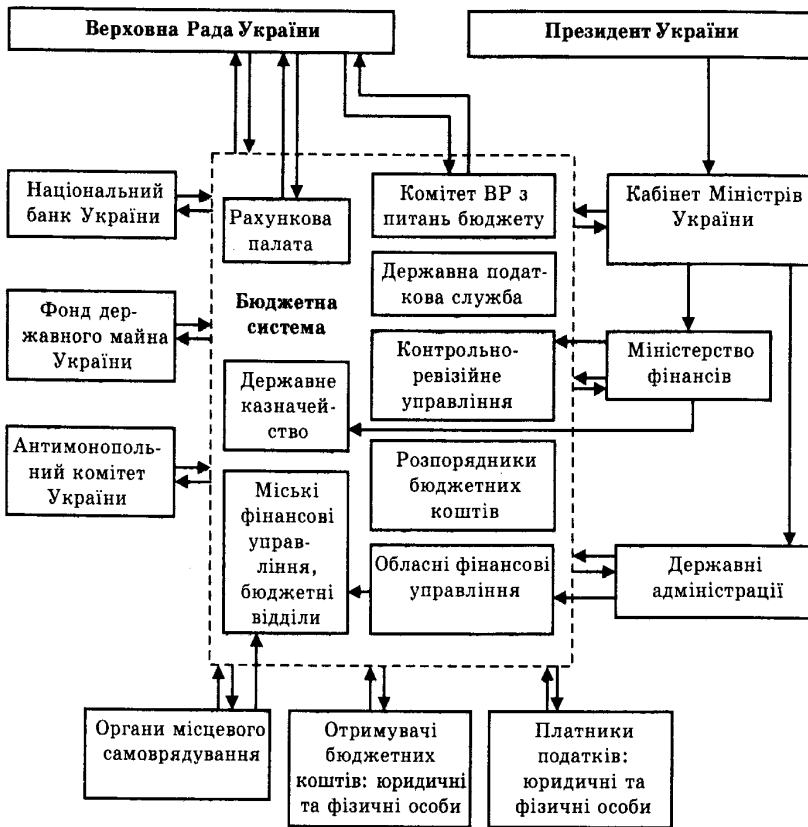
4.6.1. Призначення

Бюджетна класифікація України застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних і економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівнянності бюджетних показників.

4.6.2. Структура бюджетної класифікації

<i>Доходи</i>	<i>Видатки</i>	<i>Фінансування бюджету</i>	<i>Державний борг</i>
• податкові надходження	• функції	• тип кредитора	• тип кредитора
• неподаткові надходження	• економічна характеристика	• тип боргового зобов'язання	• тип боргового зобов'язання
• доходи від операцій із капіталом	• ознака головного розпорядника бюджетних коштів		
• трансферти	• бюджетні програми		

Управління бюджетною системою

4.7. Склад бюджетного законодавства:

- Конституція України.
- Бюджетний кодекс (Розділ I. Загальні положення. Розділ II. Державний бюджет України. Розділ III. Місцеві бюджети. Розділ IV. Міжбюджетні відносини. Розділ V. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за бюджетні правопорушення. Розділ VI. Прикінцеві положення).
- Закон про Державний бюджет України (на поточний рік).
- Інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини.
- Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України.
- Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

4.8. Бюджетний устрій

Засади:

1. Виокремлення видів бюджетів, що створюються у даній країні.
2. Встановлення принципів побудови бюджетної системи.
3. Розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.
4. Визначення характеру і форм взаємовідносин між бюджетами.

4.9. Бюджетна система

Бюджетна система - це сукупність бюджетів усіх рівнів, які врегульовані правовими нормами і формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

4.9.1. Принципи бюджетної системи

Єдність. Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності.

Збалансованість. Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період.

Самостійність. Забезпечується закріпленням за суб'єктами бюджетної системи відповідних джерел доходів, правом відповідних органів державної влади, органів влади АР Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів відповідно до законодавства України, правом АР Крим та відповідних рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні бюджети.

Повнота. До складу бюджетів включаються всі надходження до бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування.

Обґрунтованість. Бюджет формується на основі реалістичних макропоказників економічного і соціального розвитку держа-

ви та розрахунків надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил.

Ефективність. При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Субсидіарність. Розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні суспільних послуг до їх безпосереднього споживача.

Цільове використання бюджетних коштів. Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями.

Справедливість і неупередженість. Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу національного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Публічність і прозорість. Державний бюджет та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Радою АР Крим та радами місцевих органів влади.

Відповідальність. Кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

4.9.2. Ланки бюджетної системи:

- *унітарні держави:* державний бюджет, місцеві бюджети;
- *федерації або конфедерації:* центральний бюджет, бюджети членів федерації, конфедерації, місцеві бюджети.

4.10. Бюджетний механізм

Бюджетний механізм - сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку.

4.10.1. Складові бюджетного механізму:

- управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами;
- формування бюджетних ресурсів;

- розподіл бюджетних ресурсів;
- використання бюджетних ресурсів;
- контроль та аналіз використання бюджетних ресурсів.

4.11. Бюджетна політика

Бюджетна політика - сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного і соціального розвитку.

Бюджетна політика:

- відображається в статтях доходів і видатків бюджету, у джерелах їх формування і напрямках використання;
- виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх використанні на державні потреби.

4.11.1. Напрями бюджетної політики:

- сприяння процесу збалансованої макроекономічної стабілізації, подоланню інфляційних процесів та структурній перебудові;
- здійснення податкової політики в напрямі стимулювання підприємницької діяльності вітчизняних виробників товарів та послуг усіх форм власності та зменшення податкового тиску на них;
- здійснення структурних реформ за критерієм економічного зростання і підвищення рівня економіки України;
- формування взаємовідносин у бюджетній системі в напрямі забезпечення самостійності місцевих бюджетів;
- оптимізація рівня бюджетного дефіциту, державного боргу та пошук джерел їх реалістичного фінансування;
- пошук додаткових джерел доходів бюджету.

4.12. Фактори впливу на бюджет

4.12.1. Об'єктивні фактори:

- характер використання геополітичного становища країни;
- природні особливості країни;
- економічні особливості країни;
- соціальні особливості країни;
- історичні, національні традиції розвитку на певному етапі розвитку.

4.12.2. Суб'єктивні фактори:

- тип держави;
- політика уряду у відповідний період;
- пріоритети розвитку;
- зовнішня і внутрішня економічна ситуація;
- ментальність. Здатність позитивно використовувати слабкі і сильні елементи.

4.12.3. Напрями впливу на бюджет:

- економічні;
- валовий внутрішній продукт;
- національний дохід;
- економічне зростання (спад) виробництва;
- продуктивність суспільної праці;
- співвідношення підприємств, що виробляють продукцію споживання і продукцію розвитку (засоби виробництва);
- розвиток важливих галузей науки і техніки;
- фінансова політика.

4.13. Бюджет і соціально-економічні процеси

Вплив бюджету на соціально-економічні процеси може здійснюватися прямими та непрямими методами.

До прямих методів можна віднести законодавчі та інші нормативні акти, які безпосередньо регулюють "правила гри" всіх учасників економічних відносин - держави, суб'єктів господарювання, населення. Саме цими методами визначаються ставки податків, інших зборів, механізм їх стягнення, відповідальність за порушення "правил гри". Такі акти є основою здійснення господарської діяльності.

До непрямих методів належать дії державних органів щодо перерозподілу бюджетних ресурсів, визначення складових бюджетних ресурсів, основні напрями їх використання.

Вагомим є значення бюджету і в соціальному напрямі. Це досягається відповідно до законодавчо закріпленого механізму в кожній конкретній державі. Залежно від особливостей державного устрою, національних традицій, правлячої коаліції партійних об'єднань, рівня економічного розвитку держави та інших факторів через бюджет фінансуються складові соціальної сфери - наука,

культура, спорт, охорона здоров'я, освіта, забезпечується утримання інвалідів, пенсіонерів тощо.

Досягти оптимального співвідношення між економічним та соціальним напрямками - означає задовольнити інтереси всіх соціальних груп населення.

Бюджет впливає на ефективність господарювання підприємств і організацій. Використовуючи такі бюджетні важелі, як ставки податків, процентні ставки, бюджетний контроль та штрафні санкції, держава має вагомий вплив на цих суб'єктів економічних відносин.

Ключові поняття:

бюджетна класифікація	бюджетний устрій
бюджетна система	боргове зобов'язання
історичність	плановість
строковість	єдність
збалансованість	самостійність
повнота	обґрунтованість
ефективність	субсидіарність

Запитання для самоконтролю

1. Як ви розумієте історію бюджету та його "історизм"?
2. Наведіть приклади бюджетних відносин.
3. Що включає бюджетна система?
4. Які основні ознаки державного бюджету?
5. У чому проявляються особливості бюджету?
6. Навіщо потрібна бюджетна класифікація?
7. Яка структура бюджетної класифікації?
8. Схематично уявіть схему управління бюджетною системою і визначте ключові позиції щодо ефективного управління фінансовими потоками.
9. Назвіть основні принципи побудови бюджетної системи.
10. На яких базових нормативних документах будується бюджетна система?
11. Як ви розумієте бюджетний устрій?
12. Що таке бюджетний механізм і які його основні складові?
13. Чому так багато народних депутатів України прагнуть бути членами Бюджетного комітету Верховної Ради України?
14. У чому суть бюджетної політики і як вона реалізується?

15. Назвіть об'єктивні і суб'єктивні фактори впливу на бюджет.
16. Прокоментуйте зв'язок бюджету і соціальної (економічної, технічної, структурної і т.ін.) політики.

Список рекомендованих джерел

Основні джерела

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси. - К.: Атіка, 2002. - С. 368.
2. *Льченко-Сюйва Л.В.* Податкова політика України в контексті європейської інтеграції. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 44 с.
3. *Ковбасюк Ю.В.* Державні фінанси і бюджетний процес (опорний конспект дистанційного курсу): Навч. посіб. - К.: Центр навч. л-ри, 2004. - 76 с.
4. *Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я., Коломієць Г.Б.* Бюджетна система. - К.: КНЕУ, 2002. - 336 с.
5. *Пасічник Ю.В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. - К.: Знання - Прес, 2002. - С. 368-392, 495.
6. *Петровська І.О., Клиновий Д.В.* Фінанси. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.
7. *Розпутенко І.В.* Публічні фінанси. - К.: НАДУ, 2008. - 48 с.
8. *Розпутенко І.В.* Податкова політика і економічні реформи. - К.: Вид-во УАДУ, 1996. - 119 с.
9. *Юрій С.І., Бескид Й.М.* Бюджетна система. - К.: Таксон, 2002. - С. 253.

Додаткові джерела

1. Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2006. - 400 с.
2. Контроль в органах виконавчої влади в сучасних умовах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Льченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2007. - 272 с.
3. *Юрій С.І., Стоян В.І., Мац М.Й.* Казначейська система. - Т.: Карт-бланш, 2002. - 590 с.

Розділ 5. Бюджетний процес

5.1. Сутність бюджетного процесу

Бюджетний процес - регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

5.2. Риси бюджетного процесу

Бюджетний процес повинен:

1. Встановлювати зв'язок із загальними організаційними цілями.
2. Включати довгострокову перспективу.
3. Зосереджувати бюджетні рішення на результатах і наслідках.
4. Включати й заохочувати ефективне спілкування із зацікавленими суб'єктами бюджетного процесу.
5. Надавати стимули в управлінні процесом.

5.3. Принципи бюджетного процесу:

- встановлення загальних цілей для ухвалення рішень;
- розробка підходів до досягнення цілей;
- розроблення бюджету, що узгоджується з підходами до досягнення цілей;
- оцінювання ефективності реалізації цілей;
- коригування (у разі необхідності) встановлених цілей, підходів до їх реалізації).

5.4. Бюджетний період

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року.

5.5. Стадії бюджетного процесу

- Складання проекту бюджету.
- Розгляд та прийняття закону про державний бюджет.

- Виконання бюджету.
- Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету.

Бюджетний кодекс чітко встановлює граничні терміни прийняття відповідних рішень щодо підготовки, розгляду та прийняття, виконання та звітування по державному бюджету.

5.5.1. Підготовчий період

Січень	Затвердження розпису Державного бюджету України
Лютий	Визначення переліку статистичних показників, необхідних для обрахунку міжбюджетних трансфертів
Березень	Збирання статистичної інформації для визначення коригуючих коефіцієнтів та розрахунку міжбюджетних трансфертів

5.5.2. Розроблення пропозицій

Квітень	Розроблення пропозицій проекту Державного бюджету України	До 1 - Національний банк України подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України проект основних засад грошово-кредитної політики та проект кошторису
Травень		Не пізніше 1 - подання річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України. Розгляд Верховною Радою звіту про виконання закону про Державний бюджет України. Розгляд основних макроекономічних і соціального розвитку України. Аналіз виконання бюджету в поточному бюджетному періоді. Оцінка обсягу фінансування бюджету. Складання пропозицій проекту Державного бюджету України. Не пізніше ніж за чотири дні до початку проведення парламентських слухань з питань бюджетної політики Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період

5.5.3. Визначення основних напрямів бюджетної політики

Червень	Визначення основних напрямів бюджетної політики	Не пізніше 1 - парламентські слухання з питань бюджетної політики (з доповіддю про основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період виступає Прем'єр-міністр України або, за його дорученням, міністр фінансів України). Схвалення Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період.
---------	---	--

5.5.4. Складання проекту Державного бюджету

Липень	Складання проекту Державного бюджету України	Інструкції щодо підготовки бюджетних запитів. Розроблення бюджетних запитів. Аналіз бюджетних запитів. Включення бюджетного запиту до пропозиції проекту Державного бюджету України
Серпень		Подання проекту закону про Державний бюджет України Кабінету Міністрів України. Обґрунтування особливостей міжбюджетних взаємовідносин. Не пізніше 15 - оприлюднення законів, які впливають на формування доходної та видаткової частини бюджетів

5.5.5. Розгляд проекту Державного бюджету в Кабінеті Міністрів

Вересень	Розгляд проекту Державного бюджету Кабінетом Міністрів України	Схвалення проекту закону Кабінетом Міністрів України. Не пізніше 15 - подання проекту закону з відповідними матеріалами до Верховної Ради України. Не пізніше 22 - опублікування проекту закону в газеті "Урядовий кур'єр". Не пізніше 20 - представлення проекту закону на пленарному засіданні Верховної Ради України
----------	--	--

5.5.6. Розгляд та прийняття проекту Державного бюджету у Верховній Раді України

Жовтень	Розгляд та прийняття Державного бюджету України Верховною Радою України	Не пізніше 1 - розгляд проекту закону в комітеті, депутатських фракціях та групах Верховної Ради України та подання пропозицій до Комітету з питань бюджету. Не пізніше 15 - розгляд Комітетом з питань бюджету спільно з уповноваженими представниками Кабінету Міністрів пропозицій до проекту закону та підготовка висновків та пропозицій до нього. Розгляд проекту закону про Державний бюджет України в першому читанні. Не пізніше 20 - прийняття проекту закону в першому читанні. Підготовка проекту закону до другого читання.
Листопад		Не пізніше 3 - Кабінет Міністрів подає доопрацьований проект закону відповідно до Бюджетних висновків і порівняльну таблицю. 3-6 - Комітет з питань бюджету готує висновки щодо розгляду проекту закону в другому читанні. Не пізніше 20 - прийняття проекту закону в другому читанні. Не пізніше 25 - винесення проекту закону на розгляд у третьому читанні. Прийняття проекту закону в третьому читанні.
Грудень		До 1 - прийняття закону про Державний бюджет України. Формування місцевих бюджетів.

5.5.7. Виконання державного бюджету

Кабінет Міністрів забезпечує виконання державного бюджету.

Міністерство фінансів здійснює загальну організацію та управління виконанням державного бюджету, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

5.5.8. Бухгалтерський облік та звітність

Єдині правила бухгалтерського обліку всіх фінансових операцій, активів і фінансових зобов'язань держави визначаються Державним казначейством за погодженням з Міністерством фінансів.

Бухгалтерський облік усіх операцій щодо виконання державного бюджету здійснюють органи Державного казначейства.

Зведення, складання та надання звітності про виконання державного бюджету здійснюються Державним казначейством.

Розпорядники бюджетних коштів відповідно до єдиної методики звітності складають та подають детальні звіти, що містять бухгалтерські баланси, дані про виконання кошторисів, результати діяльності та іншу інформацію.

5.5.9. Періодичність звітності:

- оперативна;
- місячна;
- квартальна;
- річна.

5.5.10. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства

Відповідно до ст. 26 Бюджетного кодексу на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється *внутрішній фінансовий контроль*, який повинен забезпечувати:

- постійну оцінку достатності та відповідності діяльності бюджетної установи вимогам внутрішнього фінансового контролю;
- оцінку діяльності на відповідність результатів встановленим завданням і планам;
- інформування безпосередньо керівника бюджетної установи про результати кожної перевірки (оцінки, розслідування, вив-

чення чи ревізії), проведеної підрозділом внутрішнього фінансового контролю.

5.6. Учасники бюджетного процесу

Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Комітет Верховної Ради України з питань бюджету;
- Рахункова палата України;
- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство фінансів України;
- Державне казначейство України;
- Розпорядники бюджетних коштів.

5.7. Казначейська форма обслуговування бюджету

В Україні застосовується казначейська форма обслуговування державного бюджету, яка передбачає здійснення Державним казначейством:

- операцій з коштами державного бюджету;
- розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання державного бюджету.

Державний бюджет виконується за розписом, який затверджується міністром фінансів відповідно до бюджетних призначень у місячний термін після набрання чинності законом про державний бюджет.

Ключові поняття:

розпорядники бюджетних коштів	бюджетне повноваження
бюджетний кодекс	бюджетне зобов'язання
бюджетний період	бюджетний процес
внутрішній фінансовий контроль	бюджетні висновки
міжбюджетні трансферти	міжбюджетні відносини

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність бюджетного процесу?
2. Які характерні риси бюджетного процесу?
3. Як співвідносяться поняття "бюджетний процес" і "бюджетний період"?
4. Назвіть принципи бюджетного процесу.
5. Дайте загальну характеристику стадій бюджетного процесу.
6. Яка суть підготовчого періоду бюджетного процесу?
7. Хто розробляє і хто подає пропозиції до проекту державного бюджету?
8. За яких умов відбувається визначення основних напрямів бюджетної політики?
9. Охарактеризуйте механізм складання проекту державного бюджету.
10. Коли розпочинається розгляд проекту державного бюджету?
11. Хто відповідає в державі за виконання державного бюджету?
12. Назвіть учасників бюджетного процесу.
13. Хто здійснює державний контроль за використанням державних коштів в Україні?

Список рекомендованих джерел

Основні джерела

1. *Базилевич В.Д., Баластрик Л.О.* Державні фінанси. - К.: Атіка, 2002. - С. 368.
2. *Льченко-Сюйва Л.В.* Податкова політика України в контексті європейської інтеграції. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 44 с.
3. *Ковбасюк Ю.В.* Державні фінанси і бюджетний процес (опорний конспект дистанційного курсу): Навч. посіб. - К.: Центр навч. л-ри, 2004. - 76 с.
4. *Опарін В.М., Малько В.І., Кондратюк С.Я., Коломісць Г.Б.* Бюджетна система. - К.: КНЕУ, 2002. - 336 с.
5. *Пасічник Ю.В.* Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. - К.: Знання - Прес, 2002. - С. 368-392, 495.
6. *Петровська І.О., Клиновий Д.В.* Фінанси. - К.: ЦУЛ, 2002. - 300 с.
7. *Розпутенко І.В.* Публічні фінанси. - К.: НАДУ, 2008. - 48 с.

8. *Розпутенко І.В.* Податкова політика і економічні реформи. - К.: Вид-во УАДУ, 1996. - 119 с.

9. *Юрій С.І., Бескид Й.М.* Бюджетна система. - К.: Таксон, 2002. - С. 253.

Додаткові джерела

1. Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Ільченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2006. - 400 с.

2. Контроль в органах виконавчої влади в сучасних умовах: Пер. з англ. / Наук. ред. Л.В.Ільченко-Сюйва. - К.: К.І.С., 2007. - 272 с.

3. *Юрій С.І., Стоян В.І., Мац М.Й.* Казначейська система. - Т.: Карт-бланш, 2002. - 590 с.

Зміст

Розділ 1. Загальна характеристика фінансів	3
1.1. Суть фінансів	3
1.2. Роль фінансів	3
1.3. Характерні ознаки фінансів	3
1.4. Організаційна структура	4
1.5. Функції фінансів	5
1.6. Фінансові ресурси	5
1.7. Фінансова система	6
1.8. Фінансовий механізм	7
1.9. Фінансовий контроль	8
1.10. Фінансова політика	10
Ключові поняття	11
Запитання для самоконтролю	11
Список рекомендованих джерел	12
Розділ 2. Державні надходження	13
2.1. Суть надходжень	13
2.2. Класифікація надходжень	13
2.3. Склад і структура надходжень	13
2.4. Податки	16
2.5. Податкова система	20
2.6. Види податків, зборів	20
2.7. Механізм справляння податків	23
2.8. Податкова політика	24
Ключові поняття	24
Запитання для самоконтролю	25
Список рекомендованих джерел	25
Розділ 3. Державні видатки	27
3.1. Суть видатків	27
3.2. Складові видатків бюджету	27
3.3. Класифікація видатків	27
3.4. Кошторис видатків	29
3.5. Норми видатків	30
3.6. Видатки на розвиток економіки	31
3.7. Міжбюджетні відносини	34
3.8. Баланс бюджету	38

Ключові поняття	41
Запитання для самоконтролю	41
Список рекомендованих джерел	43
Розділ 4. Бюджет і бюджетна система	45
4.1. Суть бюджету	45
4.2. Роль бюджету	45
4.3. Ознаки бюджету	46
4.4. Особливості бюджету	46
4.5. Функції бюджету	46
4.6. Бюджетна класифікація	47
4.7. Склад бюджетного законодавства	48
4.8. Бюджетний устрій	49
4.9. Бюджетна система	49
4.10. Бюджетний механізм	50
4.11. Бюджетна політика	51
4.12. Фактори впливу на бюджет	51
4.13. Бюджет і соціально-економічні процеси	52
Ключові поняття	53
Запитання для самоконтролю	53
Список рекомендованих джерел	54
Розділ 5. Бюджетний процес	55
5.1. Сутність бюджетного процесу	55
5.2. Риси бюджетного процесу	55
5.3. Принципи бюджетного процесу	55
5.4. Бюджетний період	55
5.5. Стадії бюджетного процесу	55
5.6. Учасники бюджетного процесу	59
5.7. Казначейська форма обслуговування бюджету	59
Ключові поняття	59
Запитання для самоконтролю	60
Список рекомендованих джерел	60

Навчальне видання

Розпутенко Іван

Державні фінанси

Навчально-методичний посібник
(для самостійного вивчення слухачами
дисципліни “Державне управління
в економічній сфері”)

Київ, НАДУ

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Редактор *М. В. Золотова*
Коректор *Т. В. Пантелеймонова*
Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 18.11.2008.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 3,6. Обл.-вид. арк. 2,33.
Тираж 150 пр.

Видавець: Національна академія державного управління
при Президентіві України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20; тел. 456-67-93.
E-mail: vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.